Latviešu un ķīniešu valodas telpisko adpozīciju analīzes metodoloģija: tēlu shēmas un metaietvari *Methodology of analysis of Latvian and Mandarin Chinese spatial adpositions: image schemas and metaframes*

Marija Nikolajeva

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās
valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija

Beijing Foreign Studies University, School of European Languages
and Cultures
2 North Xisanhuan Avenue, Beijing, 100089, China
E-pasts: mnikolajeva@inbox.lv

Rakstā aplūkota latviešu un ķīniešu valodas telpisko adpozīciju izpētes metodoloģija kognitīvās semantikas aspektā, plašāk aplūkojot tuvuma attieksmes. Lai veiktu korektu un objektīvu latviešu un ķīniešu valodas kontrastīvo analīzi, ir vēlams kombinēt vairākas metodes. Tēlu shēmu teorija piedāvā instrumentus šāдай analīzei, bet tie ir efektīvi, salīdzinot konkrētus izteikumu ekvivalentus divās valodās, nevis sastatot divu valodu telpiskās sistēmas. Lai samazinātu nejaušības faktoru izteikumu atlasē, autore piedāvā papildus analizēt metaietvarus – nosacītas struktūras, kuras veido ietvarus analizējamu frāžu atlasei un palielina atklāto likumsakarību skaitu. Apvienojot datus, iegūtus no metaietvaru, telpisko elementu un telpisko shēmu analīzes, var pastiprināt secinājumu pamatotību.

Atslēgvārdi: tēlu shēmas, telpiskie elementi, ietvaru teorija, metaietvari, latviešu prievārdi, ķīniešu lokalizētāji.

Ievads

Telpisko izteikumu pētīšanas nozīme kļūst skaidra, iedomājoties, ka valoda ir cilvēka ķermeņa un apkārtējās pasaules mijiedarbības atspoguļojums. Cilvēka pirmā pieredze ir fiziskā atrašanās telpā, orientēšanās tajā un kontakts ar apkārtējiem priekšmetiem. Uztverot attālumus starp priekšmetiem, to formas un izmērus, vietas, ko tie aizņem telpā, to sakārtojumu un savstarpējas attieksmes, cilvēkam veidojas noteikts apkārtējās pasaules redzējums, kurš izpaužas valodā gan konkrētu, gan abstraktu jēdzienu veidā. No vienas puses, telpiskās adpozīcijas kā valodas sistēmas daļa ir svarīgs izpētes objekts, no otras puses, to izpēte palīdz uzzināt vairāk par izziņas procesiem, kuru rezultātā cilvēka piedzīvotā pieredze tiek pārnesta valodā (sk. Herskovits 1985; Lakoff 1987; Carlson 2000; Tyler & Evans 2003; Langacker 2010; Talmy 2012 (2000)).

Valodas semantiskās analīzes mērķis ir saprast, kā zināšanas par apkārtējo pasauli ir sakārtotas apziņā. Vietas adpozīcijas izsaka attieksmes starp figūras (*figure, trajector*) un fona (*ground, landmark*) priekšmetiem. Adpozīciju lietojuma nesakritība dažādās valodās nenozīmē, ka šajās valodās runājošie cilvēki atšķirīgi uztver vienas un tās pašas attieksmes. Drīzāk viņiem veidojas atšķirīgi priekšstati par to, kā klasificēt šīs attieksmes, pie kurām situāciju kategorijām tās piesaistīt un kādiem vārdiem tās izteikt. Divu valodu adpozīciju kontrastīvā analīze ļauj noteikt šīm valodām raksturīgus telpisko attieksmju konceptualizēšanas un izteikšanas principus, kā arī saprast, cik lielā mērā šie principi ir universāli.

Literatūrā, kas ir veltīta vietas adpozīciju semantikai, ir ierasts telpiskās attieksmes pētīt no tēlu shēmu viedokļa (sk. Lakoff 1987; Tyler & Evans 2003; Hampe 2005). Slēgtās kopas vienības – prievārdi, lokalizētāji, priedēkļi, galotnes – izsaka attieksmes starp priekšmetiem, paralēli raksturojot priekšmetus, kas ir iesaistīti attieksmēs. Piem., mēs runājam par braukšanu *autobusā* latviešu valodā un *uz autobusa* ķīniešu valodā. Lokatīvs nozīmē atrašanos kādā traukā, bet *uz* nozīmē atrašanos uz kādas virsmas, t. i., autobusa shematiskais tēls atšķiras latviešu un ķīniešu valodā. Starpvalodu atšķirības ir vērojamas jau tēlu shēmu posmā. Kopumā procesu, kurā apkārtējā realitāte tiek uztverta un iekodēta vārdos, var iedalīt šādos posmos:

realitātes uztveršana → pieredzes kategorizēšana jeb tēlu shēmu aktivizēšanās → koncepcu rašanās → vārdu lietošana

Tēlu shēmu teorijas mērķis ir izziņāt saiknes starp pieredzes uztveršanu un valodas sistēmu (Johnson 2005). Bez šaubām, šī teorija nodrošina teorētisko bāzi un praktiskus rīkus analīzes veikšanai, taču rodas iespaids, ka šajā jomā pētījumi pārsvarā ir veltīti kādai atsevišķai valodai. Kas attiecas uz starpvalodu sastatīšanu kognitīvajā semantikā, metodoloģija nav visai skaidra, un šis raksts ir mēģinājums parādīt vienu no iespējamajiem variantiem, kā veikt divvalodu kontrastīvo analīzi.

Citas ietekmīgas teorijas – ietvaru teorijas – mērķis ir saprast saiknes starp vārdu nozīmēm, sākot no atsevišķu vārdu nozīmēm līdz tekstu nozīmēm (Fillmore 2011). Tēlu shēmu teorija ir vērsta uz pirmskonceptuālā līmeņa izpēti, bet ietvaru teorija apraksta sakarus starp konceptiem. Autore uzskata, ka, vadoties pēc abu teoriju pamatprincipiem, t. i., aprakstot telpiskās attieksmes kā nosacītus ietvarus, kurus veido saistītas tēlu shēmas, var nodrošināt pētīšanas procesā iegūto datu pilnīgumu un izdarīto secinājumu korektumu.

Šā raksta mērķis ir veikt analīzi, balstoties uz Džordža Leikofa (*George Lakoff*) un Leonarda Talmija (*Leonard Talmy*) piedāvāto metodoloģiju, kā arī pielāgot Čarlza Dž. Filmora (*Charles J. Fillmore*) ietvaru teoriju telpisko adpozīciju pētīšanai – ieviešot terminu *metaietvars*¹.

1. Tēlu shēmas jēdziens adpozīciju izpētē

Pirmais terminu *tēlu shēma* (*image schema*) lietojis Marks Džonsons (*Mark Johnson* 1987, 2), lai gan līdzīgas idejas 20. gs. 70.–80. gados izteica Leonards

¹ Rakstā tēlu shēmu nosaukumi ir lieliem burtiem, bet metaietvaru nosaukumi ir lieliem burtiem kursīvā.

Talmijs (2012 (2000), 9) un Ronalds Langakers (*Ronald Langacker* 2009, 1–2). Džonsons (2005, 16) pieņem, ka „visticamāk, *uztveres* un *darīšanas* struktūras ir piemērotas, lai strukturētu mūsu *saprašānu* un *zināšanas*”. Visticamāk, mūsu maņukustību spējas ir iesaistītas abstraktajā domāšanā² [Džonsona kursīvs]. Doma, ka kognitīvās darbības un valodas lietošanas pamatā ir cilvēka ķermeņa kontakts ar apkārtējo pasauli, ir centrālā kognitīvajā zinātnē. Lai uzzinātu, kur rodas konkrēti un abstrakti koncepti un kā tas notiek, „ir nepieciešams identificēt sensomotorās pieredzes struktūras – tēlu shēmas, kuras ir lietojamas abstraktu konceptu saprašānā un abstraktajā domāšanā”³ (Johnson 2005, 16). Tēlu shēmu teorijas mērķis ir izveidot bāzi, lai varētu izskaidrot nozīmes rašanos un valodas kompetences un domāšanas attīstību (Johnson 2005, 16; Clausner 2005, 98; Zlatev 2014, 2).

Marks Džonsons (2005, 28) uzsver, ka tēlu shēmas diemžēl izskaidro tikai pieredzes struktūru, bet nesniedz nekādu informāciju par pieredzes īpašībām, kas ir „mūsu pieredzes miesa un asinis”⁴. Terminu *tēls* lieto tāpēc, ka tādā veidā informācija, kas ir saņemta ar maņu orgāniem, glabājas apziņā: vizuāli, dzirdes, ožas, kinestētiski tēli (Deane 2005, 246), iespējams, arī izsalkums, sāpes un citas sajūtas veido savus tēlus (Grady 2005, 45), t. i., pieredze tiek uztverta tēlu veidā. Terminu *shēma* lieto, jo šie tēli nav detalizēti un konkrēti, bet ir abstraktas shēmas.

Cilvēks uztver situācijas un izvēlas tām atbilstošu leksiku caur tēlu shēmām – pirmskonceptuāliem modeļiem, kas atkārtojas un kombinējas, strukturējot cilvēka fizisko pieredzi. Šī struktūra tiek pārnesta valodā konkrētu konceptu veidā, un ar metaforām tā tiek pārnesta arī abstraktu konceptu līmenī (Lakoff 1987; Hampe 2005, 1; Johnson 2005, 18; Grady 2005, 37; Dodge & Lakoff 2005, 60). Tā no salīdzinoši neliela tēlu shēmu klāsta, shēmām kombinējoties un transformējoties, izaug valodas formu bagātība un daudzveidība (Lakoff 1987; Talmy 2005). No psiholoģijas viedokļa tas, ka šādi modeļi eksistē, ir fakts, jo zināšanu uzkrāšanas procesa pamatā ir darbs ar struktūrām, kas jau glabājas apziņā: „ir vieglāk mācīties, atcerēties un lietot tādus [vārdu] savienojumus, kas balstās uz eksistējošiem paraugiem, nekā mācīties, atcerēties un izmantot vārdus, kuru nozīmes neatbilst eksistējošiem paraugiem”⁵ (Lakoff 1987, 438).

Pieredzētas situācijas tiek klasificētas un sakārtotas pēc tēlu shēmām. Jautājums par shēmu skaitu un taksonomiju ir strīdīgs (Hampe 2005, 2), bet dažas situācijas, ko sastopam ikdienā, var shematiski attēlot šādi:

TRAUKS (*Container*): mūsu ķermenis ir kā trauks un kā priekšmets traukos. Tēlu shēmas loģika: viss ir vai nu traukā, vai arī ārpus tā (Lakoff 1987, 272). Reālas ikdienas pieredzes shēma, piem., atrašanās istabā (traukā) vai peldēšana jūrā

² “Structures of *perceiving* and *doing* must be appropriated to shape our acts of *understanding* and *knowing*. Our sensory-motor capacities must be recruited for abstract thinking” (Johnson 2005, 16). Visi citāti ir raksta autores tulkojumā.

³ “you must identify structures of sensory-motor experience – image schemas – which can be used to understand abstract concepts and to perform abstract reasoning” (Johnson 2005, 16).

⁴ “the flesh and blood of our experience” (Johnson 2005, 28).

⁵ “It is easier to learn, remember, and use such assemblies which use existing patterns than it is to learn, remember, and use words whose meaning is not consistent with existing patterns” (Lakoff 1987, 438).

(traukā), tiek paplašināta līdz abstraktajam līmenim, motivējot šādus konceptus, piemērs (1).

- (1) a. iesaistīties procesā (process ir konceptualizēts kā trauks)
- b. pazust no redzesloka (redzesloks ir konceptualizēts kā trauks)

Latviešu valodā vienības, kas izsaka TRAUKA tēlu shēmu, ir lokatīva galotne, adverbs *iekšā* un prievārds *ārpus*. Ķīniešu valodā to izsaka lokalizētāji 里 *lǐ* / 中 *zhōng* / 内 *nèi* ‘iekšā’, 外 *wài* ‘ārpus’. **Lokalizētāji** ir postpozīcijas, kas izsaka viena objekta novietojumu attiecībā pret otru. Semantiski tie ir līdzīgi vietas prievārdiem latviešu valodā. Vairāk par ķīniešu prievārdiem un lokalizētājiem sk. autores rakstā (Nikolajeva 2015).

AVOTS–CEĻŠ–MĒRĶIS (*Source-Path-Goal*): pārvietošanās no A līdz B. Tēlu shēmas loģika: ejot no A uz B pa ceļu, ir jāiziet visi punkti uz šī ceļa; turklāt, jo tālāk uz ceļa kāds atrodas, jo vairāk laika ir pagājis kopš gājiena uzsākšanas (Lakoff 1987, 275). Ikdienu darbība ‘iziet–iet–atnākt’ motivē tādus konceptus kā piemērs (2).

- (2) a. *uzstādīt mērķus un tuvojies tiem*
- b. *novirzīties no pareizā ceļa*
- c. *dzīve kā ceļš*

Latviešu valodā šo tēlu shēmu izsaka prievārdi *no*, *uz*, *līdz*, kā arī prievārdi, kas izsaka ceļu: *pa*, *caur*, *gar* u. c. Tiem ķīniešu valodā vislabāk atbilst prievārdi 从 *cóng* ‘no’, 到 *dào* ‘līdz’, 顺着 *shùnzhē* ‘gar’ u. c., nevis lokalizētāji. Taču lokalizētāji neizzūd no konstrukcijām ar prievārdiem 从 *cóng* ‘no’ un 到 *dào* ‘līdz’, jo ķīniešu vietas prievārdi norāda tikai uz telpiskās attiecības esību, nevis uz konkrētu novietojumu, piemēri (3a) un (3b).

(3) a.	b.	c.
从桌子里	从桌子上	从北京到里加
<i>cóng zhuōzi lǐ</i>	<i>cóng zhuōzi shàng</i>	<i>cóng Běijīng dào Lǐjiā</i>
no.PRE galda iekšā.LOKZ	no.PRE galda uz.LOKZ	no.PRE Pekina līdz.PRE Rīga
‘no galda (iekšpusēs)’	‘no galda (virsmas)’	‘no Pekinas līdz Rīgai’

Piemēros (3a) un (3b) latviešu valodā prievārda konstrukcija ir vienāda, bet, lai nepieciešamības gadījumā konkretizētu iekšējo vai virsējo novietojumu, var variēt verbu priedēkļus: *izņemt*, *noņemt*. Ķīniešu valodā obligāti jālieto lokalizētāji 里 *lǐ* ‘iekšā’ vai 上 *shàng* ‘uz’. Tie ir nepieciešami ne tikai tāpēc, lai precizētu novietojumu, jo līdzīgi latviešu valodai arī ķīniešu valodā var lietot darbības vārdus ar virzienu norādošiem elementiem – virziena postpozīcijām. Lokalizētāju funkcija ir pārkvalificēt priekšmetus, piem., *galdu*, par vietām. Šeit izpaužas lietvārdu vārdšķiras tipoloģiskās īpatnības ķīniešu valodā: tie iedalās parastos lietvārdos, kas nosauc priekšmetus, un **vietas vārdos**, kas nosauc vietas (*dienvīdi*, *Ķīna*, *lauki*, *muzejs* u. c.) (Nikolajeva 2015, 160). Piemērā (3c) ir divi vietas vārdi – Pekina un Rīga, tie neprasa lokalizētājus. Lokalizētājus neprasa arī prievārds 顺着 *shùnzhē* ‘gar’, jo ķīniešu valodā tas neizsaka telpiskumu. Pēc semantikas būdams tuvāks divdabim *sekojot*, tas ir savienojams gan ar parastiem lietvārdiem, gan ar vietas vārdiem (Nikolajeva 2015, 168).

Mūsu pieredze tiek klasificēta arī tēlu shēmās: PRIEKŠA–AIZMUGURE, VIRSMA, CENTRS–PERIFĒRIJA, KONTAKTS, DAĻA–VESELS, SAPLŪŠANA, CIKLS, PROCESS, SKAITĀMS–NESKAITĀMS u. c. (Croft & Cruse 2004, 45). Tēlu shēmas nav saistītas tikai ar telpisko pieredzi, bet telpiskās tēlu shēmas ir avots ļoti lielum skaitam metaforu un abstraktu konceptu, tāpēc tās ir nozīmīgas un tiek plaši pētītas.

Tēlu shēmu teorijas mērķis ir aprakstīt nozīmes rašanās un paplašināšanās mehānismu, nevis pamatot apzīmētāja un apzīmējamā saturisko aspektu: „Mēs neskaidrojam, kāpēc [*paredzēt*], [*neieredzēt*] un [*redzēt*] nozīmē to, ko nozīmē. To nozīmes nevar uzminēt, zinot *pa-*, *ne-*, *ie-* un *redzēt* nozīmes. Bet to nozīmes nav pilnīgi nejaušas... Tas ir likumsakarīgi, ka šiem vārdiem ir šīs nozīmes. Mēs skaidrojam tikai to, kāpēc tas ir likumsakarīgi un kādas likumsakarības pastāv.”⁶ (Lakoff 1987, 438) No tēlu shēmu teorijas izriet, ka ir iemesls, kāpēc dažādas situācijas tiek klasificētas kā līdzīgas un tiek izteiktas ar līdzīgām valodas vienībām.

Tēlu shēmu teorijā svarīgu lomu spēlē *prototipu teorijas* atziņas par centrālajiem un necentrālajiem kategoriju locekļiem. Vārda nozīmes veido *radiālu kategoriju* (*radial category*), kuras centrā ir prototips. Visas vārda nozīmes atgādina prototipu un savā starpā ir līdzīgas pēc *ģimenes līdzības principa* (*family resemblance*): katrai nozīmei ir kāda pazīme, kas nosaka piederību pie ‘ģimenes’ jeb kategorijas, bet nav obligāti, ka visām šī pazīme ir vienāda. Ja kategorijā visām nozīmēm ir kopīgs elements, tad nav pamata apgalvot, ka nozīmes ir nemotivētas vai nesaistītas (Lakoff 1987).

Līdzīgu viedokli par to, ka prievārdu nozīmes grupējas ap kodolu un tām piemīt kopīgas pazīmes, ir izteikusi Daina Nītiņa, latviešu prievārdu pētījumos (1978; 2013). Prievārda lietošanas mikrosistēma „ir organizēta loģiski un semantiski”, tā formējas ap semantisko kodolu, ar kuru saistās atsevišķi prievārda lietojumi. Kodols veidojas no *vispārīgās* jeb *invariantās* nozīmes un tās *modifikācijām* jeb *galvenajām* nozīmēm (Nītiņa 1978, 20; Nītiņa 2013, 622). Savukārt prievārdu lietojumi konkrētās situācijās ir galveno nozīmju transformācijas, kas ir atkarīgas no konteksta un priekšmetu pazīmēm. Lietojot Leikofa (1987, 12–57) terminoloģiju, prievārda vispārīgā nozīme ir *prototips* – attieksme, kas biežāk par citām asociējas ar kategoriju *telpiskās attieksmes*, bet galvenās nozīmes ir *centrālās*, tās visvairāk atgādina prototipu.

Prievārdu semantiskās mikrosistēmas attīstības tendence ir virzība no konkrētu attieksmju nozīmēm caur metaforām uz abstraktu attieksmju nozīmēm (Lakoff 1987, 417; Nītiņa 2013, 622). Piem., prievārda *pie* invariantā jeb prototipiskā nozīme *tuvinātība* ir modificējusies šādās galvenajās jeb centrālajās nozīmēs (Nītiņa 1978, 20):

- 1) tuvs novietojums (*stāvu pie avota*);
- 2) tuvināšanās kaut kam tiešā nozīmē (*iet pie mātes*);

⁶ “We are not explaining why oversee, overlook, and look mean what they mean. Their meanings cannot be predicted from the meanings of over, look, and see. But their meanings are not completely arbitrary... [I]t makes sense for these words to have these meanings. We are explaining just why it makes sense and what kind of sense it makes” (Lakoff 1987, 438).

- 3) tuvināšanās pārnēstā nozīmē (*ķerties pie darba*);
- 4) pievienošana (-ās) kaut kam (*piebērt pie kafijas cukuru*);
- 5) piederība pie kaut kā (*cilvēks pieder pie zīdītājiem*);
- 6) tuvinātība kādam skaitliskam lielumam, aptuvenam daudzumam, vecumam (*sanāca pie 100 cilvēku*) utt.

Katrā prievārda lietojumā lietvārdi precizē prievārda nozīmi, transformējot centrālo nozīmi, piem., *plecs pie pleca* un *glezna pie sienas* atšķiras tuvuma izpausmē. Pirmajā piemērā tuvums robežojas ar kontaktu, otrajā ar turēšanu. Pētot prievārdus, Leikofs (1987, 436) shematiski attēlo visas nozīmes, atspoguļojot attieksmju un tajās iesaistīto priekšmetu pazīmes (*vertikālumu, horizontālumu, formu, attālumu starp priekšmetiem* u. tml.), sīkāk sk. 2. sadaļā. Rezultātā veidojas shēmas, kas attēlo centrālās nozīmes, un apakšshēmas, kas attēlo konkrētus lietojumus. Savukārt vairākas shēmu un apakšshēmu kombinācijas var apvienot vienā kopīgajā shēmā, kurā punkts, kur savienojas visas shēmas, atbilst prototipam.

Caur radiālajām kategorijām izpaužas mehānisms, kas samazina formas un nozīmes pāru nejaušību, valodas patvaļību⁷ (*arbitrariness*) (Lakoff 1987, 461). Tas, ka valodai ir struktūra, nozīmē, ka arī pieredzes uztverei un konceptu veidošanai ir struktūra. Šāda secinājuma pierādījumi ir atrodami vairākās zinātnes jomās, arvien vairāk – neirozinātnē (Gibbs 2005; Johnson 2005, 19; Rohrer 2005, 186–187; Dodge and Lakoff 2005, 73; Gallese and Lakoff 2011, 172; Richardson et al. 2011, 218).

D. Nītiņa neveic priekšmetu pazīmju analīzi un nezīmē shēmas. Taču arī no viņas darbiem izriet, ka prievārdu nozīmes nav nejaušas, tātad ir motivētas. Prievārdam ir semantiskais kodols, kurš var būt *sadalīts* vairākās galvenajās nozīmēs (*pie, ar, par, no* u. c.), *nesadalīts*, kad ir tikai viena galvenā nozīme (*kopš*), un *salikts*, kad ir vairākas galvenās nozīmes, bet vispārīgā nav konstatējama (*pa, uz*) (Nītiņa 1978, 20–21). Domājams, ka, konstatējot semantiskā kodola esību, jāpieļauj tas, ka nozīmes ir radniecīgas, pat ja radniecību ir grūti noteikt. Citādi runa būtu par homonīmiju, „kad diviem vārdiem ar pilnīgi dažādām nozīmēm gadās vienāda izruna”⁸ (Lakoff 1987, 416).

Ieguldījumu latviešu adpozīciju kognitīvajā izpētē 2011. gadā veikusi Linda Apse, savā promocijas darbā analizējot latviešu prievārdus kā CEĻA un VIETAS shēmu izteicējus (Apse 2011). Ķīniešu valodniecībā vērojama pakāpeniska pāreja no lokalizētāju nozīmju un kontekstu vispārīgu atbilstmju aprakstīšanas uz lokalizētāju un telpas ģeometrijas saikņu analīzi. Lingvistikas un datortehnoloģiju vajadzībām ir izveidots ķīniešu valodas telpisko attieksmju anotētais korpuss (sk. Cui 2004; Qi 2014; citu autoru darbi atsevišķu rakstu veidā; ATAĶVK). No kognitīvās lingvistikas viedokļa tik detalizēta analīze ir nepieciešama, lai saprastu mūsu uztveres un domāšanas īpatnības, mehānismus, kas tik dažādas fiziskas un abstraktas attieksmes kā *koks pie vārtiem* un *darbs pie projekta*, liek aprakstīt ar

⁷ Valodas zīmju patvaļība (*arbitrariness*): dabiskas, loģiski izskaidrojamas saiknes neesība starp valodas zīmes divām pusēm – apzīmētāju un apzīmējamo (AkadTerm).

⁸ “where two words with totally different meanings happen to be pronounced the same way” (Lakoff 1987, 416).

vienu un to pašu prievārdu. Vai tieši otrādi, lai saprastu, kurš pieredzes un valodas apstrādes mehānisms liek izvēlēties dažādus prievārdus virsēja novietojuma aprakstam, piemērs (4).

- (4) a. *plaukts uz galda* (horizontāls novietojums)
b. *plaukts pie sienas* (vertikāls novietojums)

Lai pamatotu šādu faktu izskaidrojumus, kognitīvistī analizē visus telpiskos parametrus, kas piemīt figūras un fona attiecībām, lai redzētu saiknes starp konkrētām situācijām un tēlu shēmām. Nākamajās sadaļās tiks parādīts, kā var analizēt latviešu un ķīniešu vietas adpozīcijas, kas izsaka attiecīgas taustāmā, fiziskajā pasaulē.

Divu valodu salīdzinājums atklāj, ka adpozīciju lietojums daļēji sakrīt, bet daļēji ne, kā piemērā (5):

- (5) a. *glezna (uzgleznata) uz sienas*
= 画在墙上 *huà zài qiáng shàng* ‘glezna uz sienas’
b. *glezna (pakārta) pie sienas*
≠ 画在墙上 *huà zài qiáng shàng* ‘glezna uz sienas’

Kāpēc adpozīciju lietojums visās valodās nesakrīt pilnībā, uz šo jautājumu atbildes pagaidām nav, tāpat kā nav visu atbilžu par tēlu shēmu dabu. Piem., Jordana Zlateva (*Jordan Zlatev* 2014, 1–2) rakstā ir vesels saraksts aktuālu jautājumu par tēlu shēmām, ieskaitot to, vai tēlu shēmas ir saistītas ar kultūru, vai tās ir individuālas vai universālas, vai tās ir (ne)apzinātas, u. c. Taču par to, ka katrā valodā adpozīciju lietojums ir motivēts, šaubu nav.

2. Telpisko shēmu analīzes piemērs

Adpozīciju pētījumi bieži ietver pārnesto nozīmju analīzi, lai izskaidrotu metaforu un abstraktu konceptu rašanās mehānismu (sk. Lakoff 1987; Tyler & Evans 2003). Koncentrējoties uz adpozīciju telpisko nozīmju izpēti, nepārejot pie metaforām, kā piemēru var izmantot Leonarda Talmija (2012 (2000), 241) metodi. Pētnieks uzskata, ka telpas konfigurācijai ir vismaz 20 parametru, kuri ir izsakāmi ar slēgtās kopas vienībām, piem.:

- 1) telpas konfigurācijas daļas, no kurām veidojas figūra un fons;
- 2) figūras shematiskā ģeometrija;
- 3) fona shematiskā ģeometrija;
- 4) figūras orientācija attiecībā uz fonu;
- 5) skata punkta, no kura vērot konfigurāciju, esamība;
- 6) izmaiņas figūras vai skata punkta izvietojumā laika gaitā (t. i., virzības ceļi un perspektīvas maiņa) u. tml.

Aprakstot šos parametrus, valodas izvēlas nepieciešamus telpiskos elementus no universāla krājuma, tā veidojas dažādas adpozīciju nozīmes katrā valodā. Piem., telpiskajā attiecībā ir obligāti tādi elementi kā figūra un fons; to formas idealizācijas var izskatīties kā punkti vai līnijas; attiecīgu veidi starp tiem var būt paralēlums, horizontālums, tuvums. Svarīgs var būt arī fona un figūras relatīvs

izmērs u. c. (Talmy 2005, 200, 203). Katrā kontekstā kāds no šiem elementiem kļūst par dominējošo un nosaka adpozīcijas izvēli. Elementu kombinācijas L. Talmijs sauc par *primitīvām telpiskajām shēmām*. Tā ka L. Talmijs analizē konkrētus lietojumus, tad viņa shēmas atbilst Leikofa apakšshēmām.

Piem., frāzē *mašīna pie koka* prievārda *pie* telpiskā shēma veidojas no 6 telpiskajiem elementiem, starp kuriem dominējošs ir tuvums (2.1. tabula):

Figūra (mašīna) ir telpiski saistīta ar fonu (koks)	> figūra, fons
Figūras un fona projekcija horizontālajā plaknē ir divi punkti	> horizontālums, 2 punkti
Starp fonu un figūru ir neliels attālums	> tuvums

2.1. tabula. Telpiskie elementi frāzē *mašīna pie koka*.

Citā frāzē, piem., *glezna pie sienas*, prievārds *pie* pārstāv elementu kopu, kas sastāv no 11 elementiem, starp kuriem ir tuvums un turēšana (2.2. tabula). Taču, salīdzinot *pie* un *uz* telpiskos elementus (*pie sienas* un *uz sienas*, *uz galda*), var secināt, ka *pie*-shēmā tuvuma elements tomēr dominē pār turēšanas elementu.

Figūra (glezna) ir telpiski saistīta ar fonu (sienu)	> figūra, fons
Fons ir lielāks par figūru	> relatīvs izmērs
Fona virsma tur figūru, figūrai nav cita atbalsta punkta	> turēšana, virsma
Fons tur figūru ar papildelementa palīdzību	> fona un figūras savienotājs
Starp fonu un figūru ir neliels attālums	> tuvums
Figūra un fons ir vertikāli un paralēli	> vertikālums, paralēlums
Figūras un fona projekcija horizontālajā plaknē ir paralēlas līnijas	> 2 līnijas

2.2. tabula. Telpiskie elementi frāzē *glezna pie sienas*.

Ja *glezna* ir uzgleznota *uz sienas*, nevis pakārta *pie tās*, latviešu valodā tiek izvēlēti citi telpiskie elementi un cita shēma, kurai ir arī cita fonētiskā forma – *uz: glezna uz sienas*. Šajā shēmā dominējošais elements ir saplūšana, jo tieši gleznas pārvēršanās par sienas virsmas daļu motivē prievārda *uz*, nevis *pie*, izvēli (2.3. tabula).

Figūra (glezna) ir telpiski saistīta ar fonu (siena)	> figūra, fons
Fons tur figūru, figūrai nav cita atbalsta punkta	> turēšana
Figūra ir fona virsmas daļa	> saplūšana, virsma
Fons ir vertikāls	> vertikālums
Fona un figūras projekcija horizontālajā plaknē ir 1 līnija	> horizontālums, līnija

2.3. tabula. Telpiskie elementi frāzē *glezna uz sienas*.

Ķīniešu valodā šajos piemēros adpozīcijas jālieto citādi. Ar latviešu valodu sakrīt 旁边 *pángbiān* ‘pie’ lietojums, ja fona un figūras objekti ir izvietoti tuvu viens otram horizontālajā plaknē: *mašīna pie koka*. Tāpēc 2.4. tabulā latviešu un ķīniešu adpozīcijai *pie* ir apzīmējums 1. Šajā tabulā latviešu prievārdam *pie* ir arī apzīmējums 2, jo atšķiras iesaistītie telpiskie elementi: *glezna pie sienas*. Ķīniešu valodā šai gadījumā ir jālieto lokalizētājs 上 *shàng* ‘uz’.

Runājot par gleznas novietojumu, ķīniešu valodā nav svarīgi, vai tā ir pakārtā pie sienas vai uzgleznota uz tās, abos gadījumos jālieto lokalizētājs 上 *shàng* ‘uz’. Domājams, ka izteikumos ar gleznu ķīniešu valodā *uz*-shēmas dominējošais elements ir turēšana, bet līdz ar to, ka iesaistītie telpiskie elementi atšķiras, *uz* lietojumiem ir apzīmējumi 1 un 2 (2.4. tabula). Latviešu valodā tabulā parādās vēl apzīmējums 3, jo tas atspoguļo SAPLŪŠANAS tēlu shēmu – citu telpisko elementu komplektu.

Figūra – fons	Latviešu valoda	Ķīniešu valoda
Mašīna – koks	PIE ₁ TUVUMS	PIE ₁ TUVUMS
Glezna – siena	PIE ₂ TUVUMS	UZ ₁ TURĒŠANA
Glezna kā sienas daļa – siena	UZ ₃ SAPLŪŠANA	UZ ₂ TURĒŠANA

2.4. tabula. Adpozīciju nozīmes ķīniešu un latviešu valodā.

Individuālas primitīvās shēmas apvienojas pēc dominējošās pazīmes principa (Talmy 2005, 200). Piem., dažādas *pie*-shēmas latviešu valodā vienojas ap tādu pazīmi kā divu objektu tuvums, bet dažādas *uz*-shēmas ķīniešu valodā apvienojas ap turēšanas pazīmi. Izmantojot Leikofa terminoloģiju, vairākas apakšshēmas koncentrējas ap centrālo shēmu. Kopā primitīvo shēmu kombinācijas veido valodas telpisko struktūru. „Šādas shēmu kombinācijas ir obligātas kopējās sistēmas daļas, lai salīdzinoši ierobežots telpisko shēmu komplekts jebkurā valodā varētu attēlot lielāku skaitu situāciju”⁹ (ibid.).

Ir gadījumi, kad robežu starp nozīmēm ir ļoti grūti novilkt. To pamatā ir tēlu shēmu transformācijas. Piem., frāzē *strādnieks pie darbagalda* ir grūti atšķirt telpisko nozīmi no netelpiskās – funkcionalitātes, divas shēmas ir ļoti cieši saistītas un nevar teikt, kura no tām dominē. Viena shēma it kā pārvēršas par citu shēmu (Lakoff 1987, 440).

No otras puses, primitīvās shēmas var iziet deformācijas procesu, rodoties jauniem vārdiem (Talmy 2005, 200). Piem., latviešu valodā divu objektu tuvuma shēma deformējas, kļūstot par saplūšanas shēmu, kā rezultātā ir divi vārdi: *pie* un *uz*:

TUVUMS → SAPLŪŠANA (*pie* → *uz*)

⁹ “Such generalizations of schemas are a necessary part of the overall system so that the relatively closed set of spatial schemas in any given language can represent a greater range of spatial situations” (Talmy 2005, 200).

Polisēmijas dēļ ārpus konteksta adpozīcijas nozīme ir tikai aptuvena, vispārīga. Tāpēc Talmijs (2005, 200) sauc adpozīcijas par daļēji gataviem shēmu paraugiem (*pre-packaged schemas*), kuru konkrētā nozīme parādās tikai kontekstā. Te arī atklājas viens no telpisko elementu analīzes metodoloģijas trūkumiem: adpozīciju nozīmēs ir ietverti arī netelpiskie komponenti, kurus Talmija analīze atstāj ārpus uzmanības loka, piem., funkcionalitāte, kā piemērā (5).

- (5) a. *kaste pie darbagalda* (telpiskums)
b. *strādnieks pie darbagalda* (telpiskums un funkcionalitāte)

Ir arī tehniskā rakstura ierobežojumi divu valodu sastatīšanas procesā, tie ir saistīti ar analizējamo frāžu atlasī. Pirmkārt, frāžu atlasē nav stingru kritēriju vai skaita ierobežojumu. Leikofs (1987, 418) atsaucas uz pētījumiem, kuros analizētas 1800 *up-down* ‘augšup–lejup’ verbu un partikulu konstrukcijas (Lindner 1981) un 100 dažādi *over* ‘pār’ lietojumi (Brugman 1981).

Otrkārt, ne visiem prepozicionālajiem savienojumiem latviešu valodā ir ekvivalenti ķīniešu valodā un otrādi. Tas, ko latviešu valodā izsaka ar prievārdu, ķīniešu valodā var izteikt ar darbības vārdu vai citādi, tāpēc nav iespējams sastatīt adpozīciju lietojumu.

Treškārt, tulkošanas virzienam arī ir nozīme, atlasot piemērus analīzei. Piem., *pie* cieša tuvuma nozīmē, piem., frāzē *plecs pie pleca*, ķīniešu valodā izsaka ar divdabi 挨着 *āizhe* ‘spiežoties klāt’, kā rezultātā, sākot analīzi no ķīniešu valodas un ņemot vērā tikai lokalizētājus, šāds variants netiktu analizēts. Šai sakarā ir nepieciešams princips, pēc kura atlasīt analizējamus piemērus. Iespējams, ka idejas šāda principa izstrādei var smelties ietvaru teorijā.

3. Ietvara jēdziens adpozīciju izpētē

Čarla Dž. Filmora (2011, 114) interese pret leksisko struktūru un leksisko semantiku ir sekmējusi ietvaru teorijas rašanos. Filmors secina, ka apziņā darbojas lielas kognitīvas abstraktas struktūras, kas apvieno noteiktas leksiskās vienības, piem., *vērtējuma verbus* (*kritizēt, vainot*) vai *verbus, kas ir saistīti ar komercdarījumu* (*pirkt, pārdot*). Šajās kognitīvajās struktūrās verbi ir savstarpēji saistīti, jo to semantika dažādos veidos aktivizē jeb izsauc atmiņā vienu un to pašu situācijas shēmu. Vārdi šajās struktūrās tiek raksturoti kopā ar citiem elementiem, izceļot¹⁰ vienus un novirzot citus elementus perifērijā. Piem., verba *pārdot* fokuss ir uz *pārdevēju* un *preci*, bet perifērijā paliek *pircējs* un *nauda*. Ja cilvēks nezina visus elementus, kas veido abstraktu situāciju, tad viņš nevar saprast vārda nozīmi. Tātad ietvars ir tā kognitīvā struktūra, kas sakārto situācijas reprezentāciju apziņā. Ietvari sistematizē vārdu nozīmes, bet vārdi aktivizē ietvarus (ibid., 114–118).

Ietvars (*frame*) ir „jebkura konceptu sistēma, kurā koncepti ir saistīti – lai saprastu vienu no tiem, ir jāsaprot visa sistēma, kurā tas figurē; kad viens no šādas struktūras konceptiem tiek lietots tekstā vai sarunā, visi pārējie automātiski

¹⁰ Raksta autores lietotais termins *izcelt* atbilst Filmora terminam *to profile*.

klūst pieejami”¹¹ (Fillmore 2011, 113). Ietvars, uz kura fona tiek saprasta vārda nozīme, ir diezgan liels kultūras segments, kas koncentrējas ap konceptu. Būtībā šis segments ir prototipiskas zināšanas par pasauli, nevis indivīda patiesi uzskati (ibid., 119). Ietvara forma un saturs mainās līdzī cilvēka pieredzei.

Aizstājot verbu ar adpozīcijām – prievārdiem un lokalizētājiem, ietvara jēdziens joprojām ir aktuāls. Adpozīcijas tiek uzskatītas par slēgtās kopas vārdiem, to funkcija ir veidot ietvara konceptuālo struktūru, resp., karkasu atšķirībā no atklātās kopas vārdiem (lietvārdiem, darbības vārdiem, īpašības vārdiem), kuri veido konceptuālo saturu. Atbalstot šo kognitīvās lingvistikas pamatnostādni, Filmors (2011, 125) konstatē, ka „jebkura gramatiskā kategorija vai lietojuma šablons uzliek savu ‘ietvaru’ uz tā materiāla, kuru strukturē”¹². Tādējādi telpiskās adpozīcijas veido ietvara telpisko struktūru, kura grafiski ir atspoguļojama shēmu veidā. Protams, robeža starp struktūru un saturu ir nosacīta. Adpozīciju semantika sakausējas ar pilnnozīmes vārdu semantiku, tāpēc pat formāli līdzīgiem izteikumiem var būt atšķirīgas un neprognozējamās nozīmes, sk. piemēru (6):

- (6) a. *iet uz skolu* (ir izcelts kustības virziens)
 b. *iet skolā* (ir izcelts mācību process)
 c. *būt skolā* (ir izcelta atrašanās mācību iestādē)

4. Ietvaru konceptuālā karkasa izpēte: metaietvari

Telpas struktūra veidojas no attieksmēm starp priekšmetiem. Katra attieksme, piem., tuvums, iekļaušana, paralēlums, kontakts, kā arī iepriekš minētie telpas parametri, kurus aprakstījis Talmijs (2012 (2000), 241), var būt uzskatāmi par ietvariem, jo tās ir sistēmas, kurās ietilpst savstarpēji saistīti elementi, kas neeksistē viens bez otra. Analīzes nolūkiem un terminoloģijas precizitātes labad autore piedāvā izmantot savu terminu *metaietvars*. Pētot attieksmju struktūru, nevis saturu, tas šķiet piemērotāks.

Metaietvars ir nosacīta vienība, kuras funkcija ir sistematizēt telpas struktūras analīzi, regulējot analizējamā materiāla atlasī un atklājot saiknes starp telpiskajām attieksmēm. Par metaietvaru var kļūt jebkura attieksme. Šajā rakstā par metaietvaru tika izvēlēta viena no centrālajām nozīmēm, kas piemīt latviešu un ķīniešu adpozīcijai *pie*: divu fizisku objektu tuvums. Šis metaietvars iekļauj modificētas attieksmes, kas veidojas tad, kad mainās attieksmju elementi jeb primitīvās vienības: figūras vai fona priekšmetu pazīmes. Tāpat kā Filmora ietvari, metaietvari ir saistīti konceptu sistēmas, kurās vieni koncepti izceļas, bet citi aiziet perifērijā, kad mainās attieksmes elementi. Piemērā (7a) *pie* nozīme ir tuvāka prototipam, jo lietvārdi izceļ fizisko tuvumu starp figūru un fonu. Bet piemērā (7b) fiziskais tuvums ir virzīts perifērijā, jo izcelts funkcionalitātes aspekts.

¹¹ “any system of concepts related in such a way that to understand any one of them you have to understand the whole structure in which it fits; when one of the things in such a structure is introduced into a text, or into a conversation, all of the others are automatically made available” (Fillmore 2011, 113).

¹² “any grammatical category or pattern imposes its own ‘frame’ on the material it structures” (Fillmore 2011, 125).

- (7) a. *dārzs pie mājas*
 b. *students pie datora*

Metaietvara jēdziena ieviešana sniedz pētniekam papildu rīkus kontrastīvās analīzes veikšanā. Izvēloties kādu attieksmi, var analizēt visas frāzes, kas izsaka šo attieksmi abās valodās, neuztraucoties par ekvivalentu sastatīšanas un tulkošanas virziena ierobežojumiem. Metaietvars ir konteksts, kurā tiek atlasīti izteikumi katrā valodā, savā starpā salīdzinot nevis pašus izteikumus, bet metaietvaru struktūru divās valodās. Šī metode neizslēdz adpozīciju telpisko elementu analīzi pēc Talmija vai Leikofa parauga, tieši otrādi, detalizēta izteikumu analīze ir viens no nozīmes izpētes posmiem. Šāda kompleksa pieeja ir nepieciešama, lai pētījuma objektu apskatītu iespējami pilnīgi.

Piem., var analizēt vienu no telpiskajiem metaietvariem, proti, *TUVUMU STARP FIZISKIEM OBJEKTIEM*. Šeit tiek analizētas konkrētas adpozīcijas, kas izsaka statisku tuvumu, bet var analizēt valodas vienības, kas izsaka citus tuvuma aspektus. Iespējams, lai izveidotu pilnīgu divu valodu telpiskās sistēmas aprakstu, kā arī dažādu vārdšķiru iespējas un ierobežojumus, ir tieši nepieciešams iekļaut analīzē arī citus vārdus, tādus kā latviešu adverbji *blakus*, *netālu* vai ķīniešu darbības vārdi vai prievārdi 挨着 *āizhe* ‘spiežoties klāt; pie’, 靠着 *kàozhe* ‘atbalstoties; pie’.

Tuvuma attieksmi latviešu valodā izsaka prepozīcija *pie* un ķīniešu valodā lokalizētāji

- 旁边 *pángbiān* ‘pie’
- 身边 *shēnbiān* ‘pie’
- 附近 *fùjìn* ‘tuvumā, pie’

Konstatēts, ka šo adpozīciju nozīmju diapazons izteikti atšķiras divās valodās. Latviešu valodā prievārds *pie* nozīmē

- 1) fizisko tuvumu:
mašīna pie koka
- 2) kontaktu:
plecs pie pleca
- 3) tuvumu ar funkcionālu nolūku:
strādnieks pie darbagalda
- 4) pastarpinātu tuvumu dzīvam objektam (būt tuvu cilvēkam caur atrašanos ar viņu saistītajā vietā): *dzīvot pie mammas* nozīmē ‘būt tuvu mammai, atrodies viņas mājā’
- 5) turēšanu uz virsmas:
glezna pie sienas

Tuvums latviešu valodā daļēji pārklājas ar kontaktu, funkcionalitāti, pastarpinātu tuvumu un turēšanu. Latviešu valodā visas šīs nozīmes asociējas ar vienu un to pašu prievārdu, citiem vārdiem, tā ir tēlu shēmu kombinācija ar tuvumu kā kopīgu elementu. Vienlaikus šeit vērojamas tēlu shēmu transformācijas,

kas rodas tad, kad mainās attieksmēs iesaistītie priekšmeti un sāk dominēt citi elementi:

TUVUMS ↔ KONTAKTS

TUVUMS ↔ FUNKCIONALITĀTE

TUVUMS ↔ PASTARPINĀTS TUVUMS DZĪVAM PRIEKŠMETAM

TUVUMS ↔ TURĒŠANA

Ķīniešu valodā ir vairāki lokalizētāji, kas nozīmē tuvumu, un to lietojums ir diferencēts:

- 1) tuvums dzīvam vai nedzīvam priekšmetam: 旁边 *pángbiān* 'pie':
车子旁边 *chēzi pángbiān* 'pie mašīnas'
朋友旁边 *péngyou pángbiān* 'blakus draugam'
- 2) tuvums dzīvam priekšmetam: 身边 *shēnbiān* 'pie', burtiski 'pie ķermeņa':
弟弟身边 *dìdì shēnbiān* 'blakus brālim'
- 3) attālināts tuvums: 附近 *fùjìn* 'tuvumā, pie':
纽约附近 *niúyuē fùjìn* 'Ņujorkas tuvumā'

Ķīniešu valodā tuvums pārklājas ar dzīvumu. Sinonīmu lietošana ir TUVUMA tēlu shēmas deformācijas rezultāts:

TUVUMS → ATTĀLINĀTS TUVUMS (旁边 *pángbiān* 'pie' → 附近 *fùjìn* 'tuvumā, pie')

TUVUMS → DZĪVUMS (旁边 *pángbiān* 'pie' → 身边 *shēnbiān* 'pie [ķermeņa]')

Tēlu shēmu transformācija izpaužas, kad lokalizētāja 身边 *shēnbiān* 'pie' dzīvuma nozīme robežojas ar tuvuma nozīmi:

TUVUMS ↔ DZĪVUMS

Gan latviešu, gan ķīniešu valodā tikai fiziskā tuvuma attieksmi var izteikt ar adverbjiem *blakus* vai *netālu* un lokalizētāju 附近 *fùjìn* 'tuvumā, pie'. Citas attieksmes, piem., turēšana, pastarpināts tuvums vai tuvums ar funkcionālo nolūku, nav graduējamas un nav izsakāmas ar šīm vienībām. Kopīgais latviešu un ķīniešu valodai ir tas, ka telpiskie nozīmes aspekti pārklājas ar netelpiskajiem, piem., ar dzīvumu vai funkcionalitāti. Kā savienot šīs šķietami nesavienojamās lietas vienā modelī ir jautājums, kuru cenšas atrisināt daudzi pētnieki (piem., Carlson 2000; Clausner 2005).

Konteksts ietekmē figūras un fona objektu telpisko attieksmju uztveri dažādos aspektos; to var pārbaudīt, salīdzinot izteikumu ekvivalentus. Piem., vienas un tās pašas situācijas ģeometriskā konfigurācija latviešu un ķīniešu valodā var atšķirties izmantotās koordinātu sistēmas ziņā. Piemērā (8a) latviešu valodā *pie* izsaka *topoloģisko* attieksmi, kas nav atkarīga no koordinātu sistēmas: figūras un fona objektu attieksme izskatās nemainīga no jebkura skata punkta (Levinson 2008, 66–67).

Turpretī ķīniešu valodā gadījumā, kad runa ir par funkcionalitāti, nevis par tuvumu, tiek izmantota *fona objekta noteiktā* koordinātu sistēma (*intrinsic*

(Levinson 2008, 41–43); *Ground-based* (Talmy 2012 (2000), 213)): figūras objekts atrodas fona objekta daļā, piem., ‘kanoniskajā’ priekšējā daļā (Levinsons 2008), piemērs (8b).

- (8) a. *strādnieks pie darbagalda* (figūra pie fona)
 b. 工人在几台前
gōngrén zài jǐtái qián
 strādnieks būt.PRE darbagalds priekšā.LOKZ
 ‘strādnieks ir darbagalda priekšā’ (figūra ir fona priekšā)

Figūras un fona telpiskajā attieksmē var iesaistīties arī trešais objekts, tā saucamais *sekundārais fona objekts*, kurš nav obligāti izteikts vārdos, bet ir saprotams no konteksta (Talmy 2012 (2000), 203). Latviešu valodā, piemērā (9), izpaužas telpiskā attieksme starp dēlu un māti, bet sekundārais fona objekts (*māja, uzņēmums*) nav izteikts tieši.

- (9) a. *dēls dzīvo pie mammas*
 b. *dēls strādā pie mammas*

Bet ķīniešu valodā, piemērs (10), telpiskā attieksme ir starp dēlu un vietu. *Mamma* ir atributīvs, fona objekta (*māja, uzņēmums*) pazīme:

- (10) a. 儿子住在妈妈的家 *érzi zhù zài māma de jiā* ‘dēls dzīvo mammas mājā’
 b. 儿子在妈妈的公司工作 *érzi zài māma de gōngsī gōngzuò* ‘dēls strādā mammas uzņēmumā’

Katra no šai sadaļā aplūkotajām nozīmēm var būt pētīta tālāk kā radiālā kategorija, ņemot vērā attieksmju parametrus. Var arī izpētīt formas, kas rodas shēmu deformācijas rezultātā. Piem., tuvuma attieksmei radniecīgu paralēluma attieksmi latviešu valodā izsaka prievārds *gar*, bet radniecīgu aptveršanas attieksmi *ap*. Šīs attieksmes var pētīt arī atsevišķi kā metaietvarus, atklājot saistītas nozīmes. Papildus salīdzinot frāžu ekvivalentus latviešu un ķīniešu valodā, var atklāt adpozīciju un citu vārdšķiru vai gramatisko elementu atbilstes. Pētot izteikumus sīkāk, var atklāt saiknes starp kontekstu telpiskajām un netelpiskajām pazīmēm.

Starptelpu metaietvaru analīzes mērķis ir atklāt telpas struktūras atspoguļojumu valodā. Bet no psiholoģijas un neirolingvistikas viedokļa šāda pieeja var palīdzēt vākt datus pētījumiem par uztveres un citu kognitīvo procesu īpatnībām latviešu un ķīniešu valodas runātāju apziņā.

Secinājumi

Šai rakstā aplūkota iespēja analizēt vietas adpozīciju semantiku, izmantojot tēlu shēmu teorijas un ietvaru teorijas piedāvāto metodoloģiju. Pētījumā atklāts, ka telpiskās struktūras uztvere un aprakstīšana vārdos ir atkarīga ne tikai no figūras un fona objektu un to savstarpējo attieksmju īpašībām, bet arī no konteksta netelpiskajiem aspektiem, kā, piem., objektu dzīvums, nedzīvums vai funkcionalitāte. Tēlu shēmu teorija Leikofa un Talmija interpretācijā, kad

tiek analizēti tikai telpiskie elementi, nešķiet pilnīgi piemērota. Kā papildu rīkus autore piedāvā adaptēt Filmora ietvaru teoriju un izmantot metaietvarus – nosacītas vienības, kas ļauj pētniekam izpētīt dažādus nozīmes aspektus un saskatīt sakarus starp attieksmēm. Lai gan šī metodoloģija vēl jāizmēģina lielāka mēroga pētījumā, domājams, ka, apvienojot divas pieejas, kļūst iespējams gan konstatēt nozīmju bagātību un savstarpējas saiknes vienā valodā, gan salīdzināt telpiskuma konceptuālo struktūru divās valodās.

Saīsinājumi

ATAŽVK	<i>Anotētais telpisko attieksmju ķīniešu valodas korpus</i>
LOKZ	lokalizētājs
PRE	prepozīcija
PUMŽVK	<i>Pekinas Universitātes Mūsdienu ķīniešu valodas korpus</i>

Avoti

1. *Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm*. termini.lza.lv.
2. 北京大学现代汉语预料库 (*Beijing Daxue xiandai Hanyu yuliaoku*) [*Pekinas Universitātes Mūsdienu ķīniešu valodas korpus*]. http://ccl.pku.edu.cn:8080/ccl_corpus/index.jsp?dir=xiandai
3. 空间关系标注语料库 (*Kongjian guanxi biao zhu yuliaoku*) [*Anotētais telpisko attieksmju ķīniešu valodas korpus*]. http://www.chineseldc.org/resource_info.php?rid=161

Literatūra

1. Apse, Linda. 2011. *Telpiskās nozīmes prievārdu semantikā un leksikalizācijas kognitīvie aspekti latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
2. Carlson, Laura A. 2000. Object Use and Object Location: The Effect of Function on Spatial Relations. *Cognitive Interfaces. Constraints on Linking Cognitive Information*. Zee, Emile van der, Nikanne, Urpo (eds.). Oxford/New York: Oxford University Press.
3. Clausner, Timothy C. 2005. Image Schema Paradoxes: Implications for Cognitive Semantics. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate. (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 93–110.
4. Croft, William, Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Deane, Paul. 2005. Multimodal Spatial Representation: On the Semantic Unity of over. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 235–282.
6. Dodge, Ellen, Lakoff, George. 2005. Image Schemas: From Linguistic Analysis to Neural Grounding. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 57–91.
7. Fillmore, Charles J. 2011. Frame Semantics. *Cognitive Linguistics: Critical Concepts in Linguistics. Volume 1: Categorization, Meaning and Language Use*. Goldberg, Adele E. (ed.). Oxon: Routledge, 113–139.

8. Gallese, Vittorio, Lakoff, George. 2011. The Brain's Concepts: The Role of the Sensory-Motor System in Conceptual Knowledge. *Cognitive Linguistics: Critical Concepts in Linguistics. Volume 2: Metaphor, Blending and Embodied Language*. Goldberg, Adele E. (ed.). Oxon: Routledge, 171–206.
9. Gibbs, Raymond W. Jr. 2005. The Psychological Status of Image Schemas. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 113–135.
10. Grady, Joseph E. 2005. Image Schemas and Perception: Refining a definition. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 35–55.
11. Hampe, Beate. 2005. Image Schemas in Cognitive Linguistics: Introduction. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1–12.
12. Herskovits, Annette. 1985. Semantics and Pragmatics of Locative Expressions. *Cognitive Science*, 9. Wiley-Blackwell Publisher. 341–378.
13. Johnson, Mark. 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
14. Johnson, Mark. 2005. The Philosophical Significance of Image Schemas. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 15–33.
15. Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
16. Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
17. Langacker, Ronald W. 2010. Reflections on the Functional Characterization of Spatial Prepositions. *Espace, Préposition, Cognition. Corela HS-7*. Université de Poitiers, 2–16.
18. Levinson, Stephen C. 2008 (2003). *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Beijing: World Press Corporation.
19. Nikolajeva, Marija. (2015). Constituents of Spatial Adpositional Phrases in Latvian and Mandarin Chinese. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums*. Kalnača, Andra (ed.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 155–173.
20. Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
21. Nītiņa, Daina. 2013. Prievārds (prepozīcija). Latviešu valodas gramatika. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 619–640.
22. Richardson, Daniel C. et al. 2011. Spatial Representations Activated During Real-Time Comprehension of Verbs. *Cognitive Linguistics: Critical Concepts in Linguistics. Volume 2: Metaphor, Blending and Embodied Language*. Goldberg, Adele E. (ed.). Oxon: Routledge, 207–222.
23. Rohrer, Tim. 2005. Image Schemata in the Brain. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 165–196.
24. Talmy, Leonard. 2005. The Fundamental System of Spatial Schemas in Language. *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Hampe, Beate (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 199–234.
25. Talmy, Leonard 2012 (2000). *Toward a Cognitive Semantics (Volume 1): Concept Structuring Systems*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.

26. Tyler, Andrea, Evans, Vyvyan. 2003. *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: CUP.
27. Zlatev, Jordan. 2014. Image Schemas, Mimetic Schemas, and Children's Gestures. *Cognitive Semiotics*, 7 (1): 3–29. Pre-print available on <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4924548&fileId=4924582>.
28. 崔希亮 (Cui, Xiliang). 2004 (2001). 语言理解与认知 (*Yuyan lijie yu renzhi*). *Language Understanding and Cognition*. Beijing: Beijing Language and Culture University Press.
29. 齐沪扬 (Qi, Huyang). 2014. 现代汉语现实空间的认知研究 (*Xiandai Hanyu xianshi kongjian de renzhi yanjiu*) [*Fiziskās telpas mūsdienu ķīniešu valodā kognitīvā izpēte*]. Shanghai: The Commercial Press.

Abstract

The article contains a discussion of methodological aspects of the analysis of spatial adpositions in Latvian and Mandarin Chinese based on the relationship of adjacency within the framework of cognitive linguistics. To perform an accurate and objective contrastive analysis it is advisable to combine several methods.

The image schema theory offers certain tools for this kind of analysis, but those are effective when comparing phrase equivalents in two languages instead of comparing the spatial systems of two languages. To reduce the level of randomness in choosing phrases for analysis, it is suggested to include metaframes in the analysis, as well. Metaframes are artificially introduced structures that provide certain frames for choosing samples and increase the number of discovered patterns. The combination of findings coming from the analyses of metaframes, spatial elements and spatial schemas can improve the validity of conclusions.